

ISSN 2591-1201

LETNIK 9 • 2025 • ŠTEVILKA 2

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dileme

Review of Slovene Contemporary History

Izdajatelj in založnik /Published by

Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva /Address of the editorial board

Tivolska 42, 1000 Ljubljana, Slovenija

Odgovorni urednik /Managing editor

dr. Tomaž Ivešič (Slovenija)

Glavni urednik /Editor-in-chief

dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Tehnična urednica /Technical editor

Petra Grabovec (Slovenija)

Uredniški odbor /Editorial board

dr. Matic Batič (Slovenija), dr. Jakub Beneš (Združeno kraljestvo), dr. Pavlina Bobič (Slovenija), dr. Lucia Ceci (Italija), dr. Bojan Dimitrijevič (Srbija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Adam Hudek (Slovaška), dr. David Hazemali (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Peter Lieb (Nemčija), dr. Jože Možina (Slovenija), dr. Oskar Mulej (Avstrija), dr. Jelka Piškurič (Slovenija)

Spletni naslov /Website

<https://www.scnr.si/dileme.html>

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.
The articles have been peer-reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

Redakcija te številke je bila zaključena 20. 11. 2025.

Publikacija izhaja s finančno podporo Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Lektoriranje in prevod povzetkov

MODUS TOLLENS, Tadej Todorović s.p. in TransLAB, Andraž Banko s.p.

Oblikovanje in prelom

S. B.

Tisk

Itagraf, d. o. o.

Naklada

100 izvodov

Cena te številke

15 €

ISSN 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

D i l e m e

Review of Slovene Contemporary History

LETNIK 9 • 2025 • ŠTEVILKA 2

VSEBINA

Razprave

Stipica Grgić

*Border Problems: Changes in the Borderline of Drava Banovina
and Sava Banovina/Banovina of Croatia 1929–1941*

9

Mirjam Dujo Jurjevčič

*Povojni izvensodni poboji: dolgo zamolčane usode žensk
iz Loške doline*

35

Hrvoje Čapo

*The Slovenian Lands in Documents of the Personal Representative
of the US President to Pope Pius XII, 1944–45*

69

Rok Bratina in Andrej Raspor

Zlo(raba) dirke po Italiji v politične namene? Primer Pieris 1946

97

Anton Arko

*Voditeljeva podoba v slovenskih berilih za prvi razred osnovne šole
v obdobju socialistične Jugoslavije*

125

Jelka Piškurić

Odnos do okolja v družbeno turbulentnih 80. letih

147

Poročila s konferenc

Matic Batič in Renato Podbersič

*Znanstveni posvet ob 50. obletnici podpisa Osimskih sporazumov –
Slovenska zahodna meja skozi stoletja, Trst, 3. oktober 2025*

171

Recenzije

Tomaz Kladnik

*Ana Šela, Služba državne varnosti v desetletju kritike in kriz
(1980–1989), Zbirka Studia Historica Slovenica 23, Znanstveno
raziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča v Mariboru*

177

Aleš Maver

*Andrej Rahten, Tischler. Življenjska pot vodilnega politika in
šolnika koroških Slovencev, Mohorjeva/Hermagoras, Celovec*

180

R a z p r a v e

1.01 izvirni znanstveni članek
DOI: 10.55692/D.18564.25.11
CC BY-NC-ND 4.0

Anton Arko *

Voditeljeva podoba v slovenskih berilih za prvi razred osnovne šole v obdobju socialistične Jugoslavije

Izvleček

Prispevek obravnava podobo voditelja socialistične Jugoslavije Josipa Broza - Tita v prvih osnovnošolskih berilih, ki so se uporabljala na Slovenskem od konca druge svetovne vojne do vojne za osamosvojitve Slovenije. Namen raziskave je osvetliti, kako so bila ta bralna gradiva vpeta v širši ideološki in vzgojni okvir povojnega časa ter kako so s svojo vsebino, jezikom in vizualno podobo prispevala k oblikovanju kolektivne socialistične zavesti in lojalnosti do nove države, novega voditelja. Posebna pozornost je namenjena različnim načinom in strategijam predstavitve Tita skozi besedila in slikovno gradivo. Prispevek predstavlja, kako so sestavljavci beril s pomočjo različnih pedagoških in retoričnih postopkov – od izbire izrazov, uporabe čustveno obarvanega jezika, moralnih zgledov ter alegoričnih pripovedi – sistematično gradili pozitivno in skoraj mitološko podobo voditelja. Obenem prikazuje, kako so bile te podobe dopolnjene s slikovnim gradivom: idealiziranimi ilustracijami, ki Tita prikazujejo kot modrega, dobrega voditelja, ki je ljudem blizu, pogosto v družbi otrok, delavcev ali partizanov. Prispevek se dotika tudi širšega konteksta oblikovanja kulta osebnosti, ki se je v šolskem sistemu kazal kot del državne ideološke politike. Ponuja vpogled v vlogo šolske vzgoje pri oblikovanju politične in kulturne identitete otrok ter v mehanizme, s katerimi je šolski diskurz pomagal utrjevati politično legitimiteto sistema.

* Anton Arko, muzejski svetovalec, Slovenski šolski muzej, Plečnikov trg 1, SI-1000 Ljubljana, anton.arko@solskimuzej.si, ORCID: 0009-0008-7063-4427.

S tem članek prispeva k razumevanju povezave med vzgojo, ideologijo in konstrukcijo zgodovinskega spomina v slovenskem šolskem prostoru druge polovice 20. stoletja.

KLJUČNE BESEDE: *Berila, Josip Broz - Tito, kult osebnosti, indoktrinacija, socialistična Jugoslavija*

Abstract

This article examines the portrayal of Josip Broz Tito, the leader of socialist Yugoslavia, in early elementary school readers used in Slovenia from the end of World War II until the Slovenian War of Independence. The study aims to illuminate how these reading materials were embedded within the broader ideological and pedagogical framework of the postwar period, and how their content, language, and visual elements contributed to the formation of collective socialist consciousness and loyalty to the new state and its leader. Particular attention is paid to the various methods and strategies used to represent Tito through texts and illustrations. The article demonstrates how textbook authors systematically constructed a positive and almost mythological image of the leader using pedagogical and rhetorical devices, including the choice of expressions, emotionally charged language, moral exemplars, and allegorical narratives. Furthermore, it shows how these textual portrayals were complemented by visual materials: idealized illustrations depicting Tito as a wise and benevolent leader, close to the people, often shown among children, workers, or Partisans. The study also places these representations within the broader context of personality cult formation, which was manifested in the school system as part of the state's ideological policy. It provides insight into the role of schooling in shaping children's political and cultural identity, as well as the mechanisms through which school discourse helped reinforce the political legitimacy of the regime. In doing so, the article contributes to the understanding of the relationship between education, ideology, and the construction of historical memory in the Slovenian educational context during the second half of the twentieth century.

KEYWORDS: *first reading book, Josip Broz - Tito, personality cult, indoctrination, socialist Yugoslavia*

Uvod

Leta 1941 se je z napadom na Jugoslavijo na našem ozemlju začela druga svetovna vojna. Ob okupaciji slovenskega ozemlja so bili uvedeni novi šolski sistemi, katerih prvenstvena naloga je bila potujčevanje slovenskih otrok. Ob razvoju osvobodilno-revolucionarnega gibanja pa je bilo na partizanskem ozemlju že organizirano partizansko šolstvo, ki je postalo podlaga za razvoj povojnega šolstva. Po prevzemu oblasti in izvedbi revolucije na vseh področjih državne uprave je val sprememb zajel tudi šolstvo. Poleti leta 1945 je nova oblast podržavila vse zasebne šole, ki so pripadale Cerkvi. Šola je postala državni aparat za vzgojo in izobraževanje otrok v poslušne socialistične državljane v duhu marksistično-leninistične ideologije, saj je »komunistična partija Slovenije skušala podrediti šolstvo lastnim ideološkim in političnim potrebam.«¹ Potekala je borba za ohranitev pridobitev narodnoosvobodilnega boja ter izgradnjo socializma. Ker je šola služila utrjevanju totalitarne komunistične oblasti in realizaciji idejno-političnih ciljev, je vladajoča garnitura skrbno bdela nad vzgojno-izobraževalnim procesom v sistemu šolanja. Zato je v tem času na področju šolstva prišlo do velikih in korenitih sprememb. »V petinštiridesetih letih je bilo več šolskih reform kot prej v celotni šolski zgodovini.«² Na udaru temeljite vsebinske prenovе so bili predvsem družboslovni predmeti.

Oblikovanje pedagoških smernic

Predlogi šolskih reform so bili sestavljeni na osnovi ideoloških smernic, ki so jih oblikovali na kongresih Komunistične partije Jugoslavije (KPJ) in pozneje Zveze komunistov Jugoslavije (ZKJ). Zmeda, ki je v prvih letih po vojni nastala zaradi nenehnih sprememb, kadrovskih zamenjav, različnih poimenovanj in preimenovanj ter združevanj v različne skupine, se je končala leta 1953 z oblikovanjem zvezne komisije za reforme šolstva. Tedanja oblast si je prizadevala preprečiti in iz življenja otrok odstraniti vsak vpliv duhovščine, ki naj bi vzgajala neznanstveno in v zastarelem duhu misticizma. Verouk, ki je bil pred vojno še obvezni predmet, je leta

- 1 Valerija Bernik Burja, »Vsebinske in metodološke spremembe v osnovnošolskih učbenikih zgodovine od konca 19. do začetka 21. stoletja na Slovenskem« (doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, 2006), 18.
- 2 Stane Okoliš, *Zgodovina šolstva na Slovenskem* (Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2009), 109.

1945 postal neobvezen, leta 1952 pa je bil v vseh osnovnih šolah ukinjen. Učenci, ki so hodili k verouku, so bili izpostavljeni različnim grožnjam in pritiskom, saj si je nova oblast prizadevala do največje mere zmanjšati vpliv duhovščine. »Učitelje so do leta 1950 vrednotili celo po tem, kako uspešni so bili pri zmanjševanju obiska otrok pri verouku in pri obisku nedeljskega bogoslužja.«³ Zgled za nove pedagoške in didaktične metode je bila sovjetska pedagogika, ki je zasedla odločilno mesto v pedagoških načrtih. Če so v predvojnem času pedagogi poudarjali vlogo družine pri vzgoji otrok, je bila povojna oblast do družinske vzgoje precej nezaupljiva. Otroke premaganih političnih, idejnih in vojaških nasprotnikov so v prvih povojnih letih doleteli močna diskriminacija, zapostavljanje in javno zasramovanje. Kar nekaj mladim je bila odvzeta pravica do šolanja. Za dosego idejno čiste vzgoje v duhu socializma so se odvijali močni pritiski tudi na pedagoške delavce. Tisti, ki niso bili idejno opredeljeni, niso sodili v šolo. Polemikam o vernih učiteljih lahko sledimo tudi v takratnem pedagoškem časopisju, ko je *Slovenski poročevalec* pisal o odpustitvi štirih učiteljic, ki so izražale svojo versko pripadnost.⁴ Tudi smernice vzgoje v povojnem času lahko razberemo iz pedagoškega tiska. V reviji *Popotnik* za leto 1945/1946 je v uvodniku zapisano: »V teku narodno-osvobodilne borbe je bil razbit zunanji fašistični sovražnik, razbita in poražena pa tudi domača protiljudska klika, ki je, naslanjajoč se na bajonete in na pomoč zunanjih reakcionarnih sil, bila na oblasti. Nosilec oblasti je danes ljudstvo. Ljudstvo pa je v teku narodno-osvobodilne borbe pokazalo tudi smoter vzgoje in pouka.«⁵ Nadalje lahko v isti pedagoški reviji zasledimo: »Povezanost z ljudstvom in njegovo borbo naj bo osnovni vir naše nove pedagoške izobrazbe in pedagoškega dela.«⁶ Besede, zapisane v *Popotniku*, jasno nakazujejo smernice vzgoje in izobraževanja za čas, ki je sledil. In pa tudi, kakšnemu cilju naj bi sledile smernice vzgoje in izobraževanja: »Vaša naloga je velika in častna, ker morate vzgojiti nove naraščaje in prevzgojiti one, ki so vzgojeni pod prejšnjimi oblastmi do vojne in pod okupacijo. Sadite v duše naše mladine one ideje, ki so jih nosili naši borci skozi vojno.«⁷ Tako je Josip Broz - Tito nagovoril prosvetne delavce in jim jasno povedal, kako naj se vršita vzgoja in izobraževanje v šoli. Vzgoja

3 Ibid., 112.

4 Jure Ramšak, »Položaj vernih učiteljev v socialistični šoli v sedemdesetih letih,« *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje* 27, št. 1/2 (2018): 80.

5 »Uvodnik,« *Popotnik* 63, št. 1 (1945/1946): 1.

6 Vlado Schmidt, »Smernice sodobnega pedagoškega dela,« *Popotnik* 63, št. 1 (1945/1946): 7.

7 Ibid., 6.

pa naj ne bi bila samo za šolo, marveč bi morala biti povezana z življenjem in tako morala polagati v otroka temelje nove družbene ideologije ali, kot je zapisal Jože Hainz: »Šola mora biti tako povezana z življenjem, da sodeluje v ideološki borbi proti vsemu, kar bi oviralo našo pot v socializem.«⁸ Tito naj bi, kot pravi Stevan Bezdanov, pogosto poudarjal in se zavzemal za to, da: »mora biti marksizem kot znanstvena teorija, revolucionarna ideologija in praksa delavskega razreda temelj celotnega sistema in procesa vzgoje in izobraževanja v naši socialistični samoupravni družbi. Vzgajajmo našo mladino v marksističnem duhu!«⁹ Kot vidimo, se je ogromno pozornosti usmerjalo v idejno vzgojo, verjetno lažje tudi zato, ker se s samo pismenostjo v Sloveniji takrat ni bilo treba posebej ukvarjati.¹⁰

Pri branju beril, čitank, revij ipd. se vzgojni in izobraževalni smoter ujemata tesneje kot pri drugih predmetih, zato je bilo zelo pomembno, iz kakšnega čtiva se pri pouku bere. V *Popotniku* tako lahko preberemo, da: »je naša neprestana skrb za čitanke in drugo, izvenšolsko branje naših učencev, zlasti glede na hitro se razvijajoči čas, ki neprestano prinaša novih oblik borbe za socializem, sama po sebi razumljiva in nujna. Saj je slovenski jezik poleg drugega tudi tisti predmet, ki najtesneje združuje idejnopolitično, umsko in estetsko vzgojo.«¹¹ Nadalje ista avtorica pri poučevanju poudarja vlogo učiteljevega političnega prepričanja: »Učitelju, ki vse predmete obravnava prepričano in doživeto, torej zavestno s stališča marksizma-leninizma, ki se strokovno zadostno in ideološko pravilno nanje pripravlja, ne bo delalo obravnavanje berilnih sestavkov nobenih posebnih težav.«¹² Berilo naj bi bilo primerno otrokovi razvojni stopnji, vendar hkrati tako, da bi se postavili temelji socialističnega, dialektično-materialističnega svetovnega nazora. Kot kohezivni element, vezivno tkivo nove Jugoslavije pa se je oblikoval kult okrog voditelja Josipa Broza - Tita, ki je poosebljal herojski ideal, narodnoosvobodilni boj, zmagoslavje, državno stabilnost, domoljubje in vrednote, ki jih je prinesla revolucija: bratstvo in enotnost, delo, kolektivizem idr. Sedaj pa si poglejmo berila za prvi razred osnovne šole kot

8 Jože Hainz, »O pouku zgodovine na osnovni šoli,« *Popotnik* 65, št. 9 (1948): 291.

9 Stevan Bezdanov, »Družbeno ekonomska in pedagoška povezanost izobraževanja in materialne proizvodnje in marksistična zasnovanost vzgojno-izobraževalnega procesa,« v: *Vzgoja in izobraževanje v misli in delu Josipa Broza Tita*, ur. Svetomir Gačič (Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1981), 6.

10 Aleš Gabrič, »Šolske reforme in pismenost na Slovenskem od Terezijanskih časov,« *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje* 33, št. 1 (2024): 96.

11 Erna Muser, »O pouku slovenskega jezika,« *Popotnik* 65, št. 9 (1948): 286–87.

12 Ibid., 287.

odsev pedagoške in ideološke miselnosti tistega časa, s posebnim ozirom na podobo voditelja Tita.

Začetnica, 1945

Po koncu druge svetovne vojne je izšla *Začetnica*, ki se brez navedbe avtorja in ilustratorja razteza čez 37 črno-belih strani. Prežeta je z narodnoosvobodilno tematiko, ilustracije prikazujejo zločine okupatorja in vaških straž ter partizansko delovanje. Prizori šolskega ali vsakdanjega življenja so redki. Tito se pojavi že na prvi strani, kjer stoji v podobi oboroženega partizana, ki z daljnogledom v roki zre v prihodnost. Pod njim stoji trikratni zapis »Tito«. ¹³

V nadaljevanju lahko pod ilustracijo šolskega razreda preberemo: »*Fašisti in Švabi so pregnani. Tudi v šoli jih ni več. Ne učimo se več laško in tudi švabsko ne. Smrt fašizmu – svoboda narodu! Hvala Titu! Živela OF!*« ¹⁴

Krajše besedilo, ki omenja Tita, govori o šoli na Primorskem: »*Naši starejši bratje so se borili, da imamo slovensko šolo. Nihče nas ne zaničuje. Tovarišica učiteljica nam je druga mama. Z nami ima mnogo dela. Vsi že beremo in pišemo sami. Učimo se tudi o maršalu Titu in o partizanih, o Rusih in o njihovem voditelju Stalinu.*« ¹⁵

V tej začetnici torej nismo priča čemu pretresljivemu, Tito nastopa kot vodja partizanske vojske, ki je zaslužen za pregon okupatorja, za kar »*smo mu hvaležni*«. Poveličevanje, slavljenje in frekvenca pojavljanja v besedilih pa se začnejo stopnjevati v naslednjih berilih.

Slovenska začetnica, 1945

Istega leta je izšla še ena začetnica, tokrat v polnem barvnem tisku. Spisal jo je Vinko Möderndorfer, ki se je v času, ko je bil v partizanih, preimenoval v Modrinjavesčana, po »*odsluženi*« prevzgoji na Golem otoku ¹⁶ pa je zaradi

13 *Začetnica* (1945), 3.

14 *Ibid.*, 20.

15 *Ibid.*, 36.

16 Aleš Gabrič, »Od somišljenika do nasprotnika komunističnega sistema,« v: »*Kar ustvariš ostane. Svetu cvet. Tebi rane.*« *Vinko Möderndorfer: učitelj, politik in raziskovalec*, ur. Ingrid Slavec Gradišnik in Jože Hudales (Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2016), 134.

razočaranja nad komunistično partijo prevzel svoj stari priimek Mödern-dorfer.¹⁷ Slikovno so začetnico opremili akademski slikarji Maksim Sedej, Slavko Pengov, Marij Pregelj in Evgen Sajovic. Ilustracije odsevajo vojne grozote, partizanski boji, protirevolucionarno nasilje, pa tudi optimistične pionirje ter izgradnjo nove Jugoslavije. Kakor je bilo v navadi še v berilih pred obema svetovnima vojnama, nas na prvi strani pozdravi obraz aktualnega voditelja. Tito je upodobljen v obliki doprsnega portreta, pospremljen s pripisom: »*Naš Tito Josip Broz maršal Jugoslavije*«. ¹⁸

Učbenik je poln socialističnih parol in zgodb, ki se navezujejo na delavsko-kmečko tematiko ali na narodnoosvobodilni boj. Ena med njimi govori o vdoru okupatorjev na naše ozemlje, o njihovem terorju, o trpljenju slovenskega ljudstva in o partizanih, ki so to ustavili. Poglejmo si del, ki omenja Tita:

Partizane je vodil naš ljubi maršal Tito. Tita in našo jugoslovansko vojsko pa je podpiral generalisim Stalin. Njegova slavna rdeča armada je uničila nemško vojsko. Dokler bo živel slovenski rod, bomo Slovenci hvaležni generalisimu Stalinu, rdeči armadi, maršalu Titu in Jugoslovanski armadi. Kako naj pokažemo svojo hvaležnost svojim osvoboditeljem? Naš ljubi maršal Tito nam je že povedal kako: Ljubiti moramo Slovenijo in Jugoslavijo ter delati za njun povzdig in napredek. ¹⁹

Vidimo, da je besedilo izrazito propagandno, saj poskuša že najmlajšim otrokom vsaditi čustveno navezanost na voditelje (Tito, Stalin), ki vključuje ljubezen in hvaležnost. Želi krepiti kolektivno identiteto (»Slovenci«, »Jugoslovani«), povezano z novo socialistično državo, vzbuja pa tudi občutek dolžnosti – otroci naj bi »kazali hvaležnost« s tem, da ljubijo domovino in delajo zanjo. V tej starosti se oblikujejo osnovne vrednote, zato takšno besedilo deluje močno sugestivno. Ne poziva k razmisleku, ampak k poslušnosti in čustveni lojalnosti. Izrazi, kot so »ljubi maršal Tito«, »naš osvoboditelj«, »hvaležnost«, »ljubiti moramo Slovenijo in Jugoslavijo«²⁰, ustvarjajo afektivno vez – učijo otroka, da so politični voditelji in država vredni ljubezni, skoraj na ravni družinske naklonjenosti. To zmanjšuje kritično distanco in krepi kult osebnosti, značilen za povojni totalitarni diskurz. Ob strani

17 Marjan Marinšek, *Moje prvo berilo* (Velenje: Pozoj, 2000), 89.

18 Vinko Modrinjavesčan, *Slovenska začetnica* (Ljubljana: Ministrstvo za prosveto, 1945), 2.

19 Ibid., 27.

20 Ibid.

lahko opozorimo še na obljubo »*dokler bo živel slovenski rod, bomo Slovenci hvaležni generalisimu Stalinu*«²¹, ki se je že po pičlih treh letih zaradi spora z Informbirojem prelomila.

Prva čitanka, 1946

Pregled nadaljujemo s *Prvo čitanko* avtorjev Josipa Ribičiča in Rudija Završnika. Na drugi strani srečamo voditeljevo podobo, pod njo pa napis »Maršal Josip Broz - Tito.«²²

Če se premaknemo nekaj strani naprej, lahko pri vsebini, ki navaja k učenju besed in zlogov s črko T, vidimo trikrat ponovljen napis »TITO«, Titov portret v okvirju ter spoj besedila in ilustracije TITTOVI pionirji,²³ pri čemer so ilustrirani slednji.

Slika 1: Upodobitev Tita v *Prvi čitanki* iz leta 1946

(Vir: Rudi Završnik in Josip Ribičič, *Prva čitanka* (Ljubljana: DZS, 1946), 2).

21 Ibid.

22 Rudi Završnik in Josip Ribičič, *Prva čitanka* (Ljubljana: DZS, 1946), 2.

23 Ibid., 12.

Pri pouku črke Č ponovno srečamo Titov portret z napisom »TITO« ter pripadajočim besedilom: »Moja mama ni več v ječi, ne ječi. Meč nima več moči. Vojne ni več. Titu venec vijemo.«²⁴

To slikovito čitanko nadaljujemo s stranjo, ki prinaša posebno poglavje o Titu in nosi naslov »Maršal Tito«. Govori o njegovem rojstvu in otroštvu, pogledjmo pa si del, ki se nanaša na njegovo javno delovanje: »Kmalu je postal voditelj delavcev, ki so se borili za boljše življenje. To ni bilo vseh tistim, ki so živeli od truda delavcev. Zato so ga preganjali. Ko je prihrumel sovražnik v naše kraje, je pozval vse poštene ljudi v boj proti fašistom. Zbral je junaško vojsko in šel z njo v hribe in gozdove. Štiri leta je vodil svojo vojsko in končno premagal vse sovražnike.«²⁵ Zapis na otrokom razumljiv, poenostavljen način sporoča vsebino o Titu, kakršno naj bi najmlajši šolarji ponotranjili. Nerodno pa je formuliran četrti citiran stavek, kjer se glagol veže na zadnji osebek, kar lahko učinkuje, kot da je sovražnik, ki je prihrumel v naše kraje, pozval vse poštene ljudi v boj proti fašistom.

Sosednja stran nam postreže s kratkim besedilom, ki je že bolj tendenciozno zastavljeno, nanaša pa se na Stalina: »Maršal sovjetske zveze se imenuje Stalin. Vse življenje se je boril za svobodo vseh ljudstev sveta. V zadnji vojni je vodil Rdečo armado v boju proti fašizmu. Ta armada je pogrnala fašiste v beg. Zato so vsi jugoslovanski narodi Stalinu hvaležni.«²⁶ Poleg dveh pretiravanj z besednima zvezama »vse življenje« in »vseh ljudstev« pa nam zadnji stavek besedila sporoča tudi zavest o hvaležnosti, ki naj bi jo bili dolžni gojiti vsi jugoslovanski narodi, vključno z mladimi bralci te čitanke. Povedno je tudi dejstvo, da se v prvih povojnih letih zasluge za pregon okupatorja pripisuje rdeči armadi, dočim se z leti težišče premakne na jugoslovanske partizane.

Naslednje besedilo, ki omenja voditelja, nosi naslov *Metkina stavnica*. Pristrčno besedilo govori o deklici Metki, ki ji je oče kupil novo stavnico. Ko se Metka preneha igrati z njo, izgine stavnica in tudi njen bratec. Besedilo se zaključí: »Povsod so ga iskali. Našli so ga na skednju. Sedel je na tleh in s črkami iz stavnice zlagal besedo: TITO.«²⁷ Tu lahko razberemo, da sta avtorja želela prikazati, da je deček zložil besedo, ime človeka, do katerega goji naklonjenost. Vsako tovrstno besedilo v učbeniku pa lahko učinkuje kot zgled bralcu.

24 Ibid., 32.

25 Ibid., 66.

26 Ibid., 67.

27 Ibid., 73.

Izdaja berila iz leta 1947 omenjenim vsebinam doda še nekaj novih, med njimi poleg besedil z delavsko tematiko tudi besedilo z naslovom *Lenin*, ki je zamenjalo zgodbo z naslovom *Pismo*. Zapis pripisuje Leninu izredne sposobnosti: »*Vladimir Uljanov je hodil v gimnazijo. Kadar njegovi součenci niso česa razumeli, so dejali: 'Te ga ne razumemo, pojdemo k Vladimirju, ki zna vse.'* In *Vladimir je svojim tovarišem rad ustregel. Ko je dorasel, je pomagal vsem ljudem v domovini. Vodil jih je v boju za lepše življenje. Zrušil je oblast carjev. Ta Vladimir je bil veliki Lenin.*«²⁸ Za otroka je torej postavljen enoznačen vzor dobrote, znanja in poguma, ki ne dopušča dvoma. Ni protislovij, ni težkih moralnih odločitev – junak je popoln in vse njegove poteze so pozitivne. To ustvarja emocionalno identifikacijo: otrok se želi zgledovati po njem, želi *biti kot Vladimir*.

Prva čitanka, 1949

Prejšnjima avtorjema se v izdaji prve čitanke iz leta 1949 pridružita Bogomil Gerlanc in Venčeslav Winkler, kar se odraža v nekoliko spremenjeni vsebini, predvsem pa mladi bralci hitro opazijo razliko v slikovnem gradivu, saj je prejšnje barvno, to pa črno-belo. Tokrat nas v uvodu pozdravi drugačen Titov portret s podnapisom »*MARŠAL JUGOSLAVIJE JOSIP BROZ TITO*«.²⁹

Pri učenju črke T ponovno srečamo ime Tito, le da tokrat ni upodobljen Titov portret. Med novimi vsebinami je državni grb, pod katerim stoji zapis »*ŽIVEL MARŠAL*« ter ilustracija otrok, ki na večji papir pišejo ime »*TITO*«.³⁰

28 Rudi Završnik in Josip Ribičič, *Prva čitanka* (Ljubljana: DZS, 1947), 68.

29 Bogomil Gerlanc et al., *Prva čitanka* (Ljubljana: DZS, 1949), 2.

30 Ibid., 36.

Slika 2: Otroci pišejo Titovo ime
(Vir: Bogomil Gerlanc et al., *Prva čitanka* (Ljubljana: DZS, 1949), 36).

Berilo vsebuje tudi zapis, ki nosi naslov »Živela OF«, prinaša lepo spodbudo oz. vzgojno sporočilo in omenja Tita kot ljubljenega vladarja. Izpostavimo zanimivejši del: »Vsi državljani se imamo radi kot bratje in sestre. Naš ljubljeni maršal Tito nas uči, da moramo pomagati drug drugemu.«³¹

Nadalje se ponovi besedilo, ki predstavlja Tita, le da je tokrat zapis precej razširjen, Tito je predstavljen z več dejstvi in bolj opevano. Poglejmo si dele, ki vzgajajo k pripadnosti in ljubezni do njega: »Maršal Tito je voditelj in učitelj narodov Jugoslavije. [...] Tita in njegova junaštva pozna ves svet. [...] Maršala Tita vroče ljubimo. Zato večkrat vzklikamo: Mi smo Titovi, Tito je naš! Naš pozdrav pa se glasi: Za domovino s Titom – naprej!«³²

³¹ Ibid., 45.

³² Ibid., 80.

Gre za še bolj izrazit primer ideološke in čustveno naravnane vzgojne pripovedi, ki jo je šolski sistem po letu 1945 namenoma usmerjal h gradnji kulta osebnosti okoli maršala Tita. Je tipičen primer emocionalne in simbolne vzgoje, v kateri se meje med domoljubjem, vzgojo in ideološko indoktrinacijo zabrišejo.

Pregled vsebin v tej izdaji sklenimo z zgodbo »Babica in vnuki«, kjer babica vnukom razlaga o nasilju fašistov. V drugi polovici zgodbe se dotakne partizanov in Tita: »*In kdo je maščeval vse to?* 'Partizani in Tito' 'Ali je Tito kralj, babica?' je vprašal Tinček. 'Bedaček! Kralji so sovražniki ljudstva, kralji ne marajo ne kmetov ne delavcev. Tito pa je delavec. In ker nas najbolj ljubi in ker je najbolj hraber, je postal vodja partizanov.«³³ V tem zapisu lahko vidimo upoštewane ideološke smernice, ki smo jih izpostavili v uvodu: zavračanje buržoazije, afiniteto do delavsko-kmečkega stanu ter vzgojo k ljubezni do voditelja, ki *nas najbolj ljubi*.

Prva čitanka, 1951

Pri tem berilu ni nikjer poimensko naveden avtor, uvodoma pa je zapisano, da je čitanko »*sestavil uredniški odbor, risal in opremil Tone Kralj*«. ³⁴ To berilo je zahvaljujoč Kralju spet barvno in slikovito, na prvi strani prinaša portret Josipa Broza Tita, tokrat brez podnapisa.

Zopet je pri učenju črke T izpostavljeno ime Tito, spodaj pa je ilustracija pionirjev, ki nosijo Titov portret.³⁵

Brez naslova stoji ilustracija, ki prikazuje praznovanje 29. novembra, v središču katere stoji s srci okrašen napis »*ŽIVEL MARŠAL TITO*«. ³⁶

33 Ibid., 119.

34 Tone Kralj, *Prva čitanka* (Ljubljana: DZS, 1955), 2.

35 Ibid., 17.

36 Ibid., 40.

Slika 3: Otroci okrašujejo napis Tito
(Vir: Tone Kralj, *Prva čitanka* (Ljubljana: DZS, 1955), 2).

Prvo berilo, 1958

Pregled nadaljujemo z berilom, ki je bilo v uporabi najdlje časa; sestavili so ga Rudolf Završnik, Bogomil Gerlanc in Josip Ribičič, likovno podobo pa sta mu dala Jože Ciuha in Janez Šubic. Prva izdaja tega berila sega v leto 1958. Tokrat na prvi strani ni portret ali fotografija, temveč je narisana profil Josipa Broza - Tita z njegovim podpisom.³⁷ Tudi besedilo pri pouku črke T ima dodan zapis »*Mi imamo Tita*«³⁸. Zraven je upodobljena deklica s cvetjem v rokah, levo od nje uokvirjena slika Tita, pod sliko pa sta jugoslovanska in slovenska zastava.³⁹

³⁷ Rudolf Završnik, Bogomil Gerlanc in Josip Ribičič, *Prvo berilo* (Ljubljana: DZS, 1958), 2.

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid., 15.

Slika 4: Pouk črke T v berilu iz leta 1958

(Vir: Rudolf Završnik, Bogomil Gerlanc in Josip Ribičič, *Prvo berilo* (Ljubljana: DZS, 1958), 15).

Pri poglavju »29. november« sta omemba Tita in njegova slika izpuščeni. Besedilo, ki je prej nosilo naslov »Osvobodilna fronta«, je tu naslovljeno »Naša domovina«. ⁴⁰ Med nam zanimivi vsebinami stoji že znana »Metkina stavnica«, sicer pa je bolj zanimivo to, da se je tu besedilo, ki je v prejšnjih berilih govorilo o Titu, nadomestilo s pripovedjo o Titovem otroštvu, ⁴¹ ki mu ne pripisuje nobenih posebnih sposobnosti. Postavljeno je v kmečko okolje, v kakršnem je odraščal. To besedilo pa je zadnje, v katerem je omenjen Tito. Izdaja berila ostaja do leta 1972 tozadevno nespremenjena.

⁴⁰ Ibid., 49.

⁴¹ Ibid., 153.

Prvo berilo, 1973

Z letom 1973 se je avtorska zasedba nekoliko spremenila, namesto Josipa Ribičiča sta se pridružila Andrej Šavli in Venceslav Winkler. Visok nivo na področju ilustracij je nadaljevala Lidija Osterc. To je prvo povojno berilo, ki se začne brez Titove slike. Nanj naletimo šele na strani 12, kjer ga zagledamo v uokvirjeni sliki, ob pa njem so tokrat le slovenske zastave ter že poznani napis »*Mi imamo Tita*«. ⁴²

Pod poglavjem »*Naša domovina*«, ki prinaša enako sporočilo kot pretekle izdaje, tokrat prvič ni omenjen Tito in njegov nauk.

Proti koncu berila naletimo na zgodbo, ki doslej še ni bila objavljena in nosi naslov »*Jožek in kos kruha*«. Pripoveduje o Titovi mami, ki je pekla kruh in ga vselej pravično in ekonomično razdelila, da ni pošel do naslednje peke. Le Josip oz. Jožek »*jo je nadlegoval. 'Majka, zakaj ne morem zdaj dobiti še enega kosa? Če mi ga daš zdaj, mi ga ne boš morala dati pozneje.*'« ⁴³ Tako smo priča zapisu, ki poudarja, da je Tito izšel iz bornega, delavsko-kmečkega okolja, s čimer se navzven utrjuje primat tega stanu.

Nova zgodba, ki sledi na naslednji strani in nosi naslov *Joža se sank*, se poslužuje enakega prijema. Takole se začne:

'Nekoč je zapadel sneg, jaz pa brez sank,' se spominja tovariš Tito. 'Kaj storiti? Nekaj sem moral iztuhtati. Matere ni bilo doma, zato sem vzel korito in hajd z njim na hrib [...] Dobro se je ugladilo. Drvel sem kakor z okovanimi sankami. Iznenada pa sem se znašel v snegu. Korito je zadelo ob kamen in se preklalo na dvoje [...] Kako naj gre zdaj domov s takšnim koritom! Pa še vsi otroci so ga videli! Pokali so od smeha. Jožu pa ni bilo do smeha, ker se je bal, kaj bo doma.' ⁴⁴

Videti je, da so si avtorji v tej izdaji že začeli prizadevati, da bi Tita prikazali ne več kot izredno marljivega in delovnega dečka, marveč kot razposajenega fanta, ki bi lahko bil kdorkoli. Gotovo se je s takim likom poistovetilo več dečkov kot z likom, kakršnega so prikazovali v starejših berilih. Ko pa se človek z nekom poistoveti, običajno začne gojiti do njega afiniteto. Zanimivo je tudi, da so avtorji želeli približati Tita slovenskim otrokom s slovenjenjem imena Josip v Jožek oz. Joža.

42 Rudi Završnik et al., *Prvo berilo* (Ljubljana: DZS, 1973), 12.

43 Ibid., 130

44 Ibid., 131.

V zadnji izdaji, ki je izšla leta 1988, ostajajo vse vsebine enake, vključno z napisom »*Mi imamo Tita*«, čeprav je ta bil takrat že 8 let pokojen.

Prvo berilo, 1989

Kot zadnje med prvimi berili si pogledjmo učbenik treh avtoric, Helene Veselko, Darinke Sivec in Zdenke Lampič, ki je izšel leta 1989, ilustrirala pa ga je Marjanca Jemec Božič. V njem najdemo samo še eno omembo Tita, to je v besedilu, ki ga je napisal France Bevk in nosi naslov *Zmagovita volja*. Takole se glasi:

Bila je jesen. Zunaj je bril veter in dež se je zaganjal v šipe, da so zvenele. 'Danes ne boš mogel v šolo,' je dejala mati sinu. 'Zakaj ne?' se je začudil sin. 'Nimaš čevljev. Bos ne moreš v neurje. Zeblo bi te.' 'Kaj zato!' je odgovoril. 'Kljub temu pojdem.' In šel je. Pot je bila blatna in polna luž. Mrzle deževne kaplje so se zaganjale dečku v lice. Ves premočen je prišel v šolo, toda oči so mu sijale od ponosa. Ta deček je bil Tito.⁴⁵

Iz zgodbe lahko razberemo, da je bil Tito deček, ki je rad hodil v šolo, da je tudi kdaj kljuboval materi in da je bil drzen in pogumen. Prikazan je kot lep zgled za otroka. Naslednja izdaja berila ostaja nespremenjena, v letu 1992 pa je v omenjeni zgodbi zadnji stavek *Ta deček je bil Tito* odstranjen, tako da otroci ne vedo, za koga pravzaprav gre.

S tem se zaključuje skoraj polstoletni pregled slovenskih prvih beril v obdobju socialistične Jugoslavije. Vsebine, ki se nanašajo na voditelja Josipa Broza - Tita, partizansko delovanje in delo kot vrednoto, z oddaljevanjem od druge svetovne vojne tudi počasi izgubljajo prostor v berilih. Z razglasitvijo samostojne Slovenije pa je tudi slovensko šolstvo ubralo svojo pot, ločeno od pedagoških smernic Jugoslavije. Slovenski narod je postal dejanski nosilec in oblikovalec lastnega nacionalnega izobraževalnega sistema.⁴⁶

45 Helena Veselko, Darinka Sivec in Zdenka Lampič, *Prvo berilo* (Ljubljana: DZS, 1989), 88.

46 Marko Ljubič, »Samostojni! Iz socializma v demokracijo – iz osemletke v devetletko – iz analogne v digitalno dobo,« *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje* 30, št. 1 (2021): 90.

Sklep

Analiza beril, ki so bila v uporabi v osnovnih šolah na Slovenskem v obdobju socialistične Jugoslavije, razkriva vrsto pomembnih ugotovitev, ki osvetljujejo ideološko naravnost povojnega izobraževalnega sistema. V vseh osmih analiziranih berilih se lik Josipa Broza - Tita pojavlja večkrat in v različnih kontekstih, v vseh je prisoten tako v besedilni kot tudi v slikovni obliki, razen v zadnjem berilu, kjer je zgolj omenjen. Zanimivo je tudi to, da ni zaslediti primera, kjer bi bil voditelj predstavljen zgolj slikovno, brez spremnega besedila, kar kaže na to, da je imel verbalni nagovor – zlasti skozi naracijo, pojasnjevanje in čustveno obarvane pripovedi – ključno vlogo pri oblikovanju pomena. S postopno časovno oddaljenostjo od druge svetovne vojne pa lahko opazimo tudi postopno slabenje ideološke obarvanosti vsebin. V zgodnejših berilih prevladujejo besedila, ki slavijo narodnoosvobodilni boj, revolucijo in vlogo voditelja kot osvoboditelja in vodnika naroda, medtem ko se v poznejših izdajah te vsebine umikajo splošnejšim moralnim, vzgojnim in družbenim temam. Kljub temu hermenevtična analiza pokaže, da je Tito, kjerkoli se pojavi, dosledno, po pričakovanjih, upodobljen v pozitivni luči. Njegove osebnostne poteze so idealizirane: prikazan je kot pogumen in požrtvovalen voditelj, neustrašen pred izzivi, z jasno vizijo in trdno voljo, a hkrati prijazen, topel in dostopen ljudem. Takšna podoba spodbuja občutek bližine in povezanosti, saj bralec voditelja ne dojema kot oddaljeno politično figuro, temveč kot skrbnega očeta naroda. Besedila, ki ga omenjajo, ne izražajo zgolj individualnih čustev naklonjenosti, temveč vzpostavljajo kolektivno čustveno identifikacijo: bralec, ki se prepozna kot del skupnosti, je vpet v skupinsko dinamiko hvaležnosti, ponosa in poveličevanja. Ta kolektivna komponenta ima izrazito vzgojno moč, saj na globlji, simbolni ravni oblikuje otrokov občutek dolžnosti – idejo, da je ljubezen do voditelja in hvaležnost zanj naravna, samoumevna in moralno pravilna. Takšna čustvena vez med učencem in simbolno figuro voditelja razkriva, kako učinkovito so berila delovala kot orodje politične socializacije. Ne le da so posredovala znanje o jeziku in branju, temveč so hkrati vzpostavljala vrednostni sistem, v katerem sta zvestoba in občudovanje Tita predstavljala eno temeljnih oblik državljske vzgoje. Ugotovitve lahko sklenemo s spoznanjem, da so učbeniki, natančneje berila, poleg izobraževalne vloge imeli tudi propagandno vlogo, ki je stremela k daljnosežnim posledicam za nazorsko in ideološko oblikovanje tedanjih generacij.

Viri in literatura

Tiskani viri

Bezdanov, Stevan. »Družbeno ekonomska in pedagoška povezanost izobraževanja in materialne proizvodnje in marksistična zasnovanost vzgojno-izobraževalnega procesa.« V: *Vzgoja in izobraževanje v misli in delu Josipa Broza Tita*, ur. Svetomir Gačić, 6. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1981.

Gerlanc, Bogomil, Ribičič, Josip, Winkler, Venčeslav in Završnik, Rudolf. *Prva čitanka*. Ljubljana: DZS, 1949.

Kralj, Tone. *Prva čitanka*. Ljubljana: DZS, 1955.

Modrinjavesčan, Vinko. *Slovenska začetnica*. Ljubljana: Ministrstvo za prosveto, 1945.

Veselje, Helena, Sivec, Darinka in Lampič, Zdenka. *Prvo berilo*. Ljubljana: Ime založbe, 1989.

Začetnica, 1945.

Završnik, Rudi in Ribičič, Josip. *Prva čitanka*. Ljubljana: DZS, 1946.

Završnik, Rudi in Ribičič, Josip. *Prva čitanka*. Ljubljana: DZS, 1947.

Završnik, Rudi, Gerlanc, Bogomil, Winkler, Venceslav in Šavli, Andrej. *Prvo berilo*. Ljubljana: DZS, 1973.

Završnik, Rudolf, Gerlanc, Bogomil in Ribičič, Josip. *Prvo berilo*. Ljubljana: DZS, 1958.

Literatura

Bernik Burja, Valerija. »Vsebinske in metodološke spremembe v osnovnošolskih učbenikih zgodovine od konca 19. do začetka 21. stoletja na Slovenskem.« Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, 2006.

Gabrič, Aleš. »Od somišljenika do nasprotnika komunističnega sistema.« V: »*Kar ustvariš ostane. Svetu cvet. Tebi rane.*« *Vinko Möderndorfer: Učitelj, politik in raziskovalec*, ur. Ingrid Slavec Gradišnik in Jože Hudales, 115–140. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2016.

Gabrič, Aleš. »Šolske reforme in pismenost na Slovenskem od Terezijanskih časov.« *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje* 33, št. 1 (2024): 180–199.

Hainz, Jože. »O pouku zgodovine na osnovni šoli.« *Popotnik* 65, št. 9 (1948): 291.

Ljubič, Marko. »Samostojni! Iz socializma v demokracijo – iz osemletke v devetletko – iz analogne v digitalno dobo.« *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje* 30, št. 1 (2021): 89–120.

Marinšek, Marjan. *Moje prvo berilo*. Velenje: Pozoj, 2000.

Muser, Erna. »O pouku slovenskega jezika.« *Popotnik* 65, št. 9 (1948): 286–287.

Okoliš, Stane. *Zgodovina šolstva na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2009.

Ramšak, Jure. »Položaj vernih učiteljev v socialistični šoli v sedemdesetih letih.« *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje* 27, št. 1/2 (2018): 77–92.

Schmidt, Vlado. »Smernice sodobnega pedagoškega dela.« *Popotnik* 63, št. 1 (1945/1946): 7.

»Uvodnik.« *Popotnik* 63, št. 1 (1945/1946): 1.

*The Image of the Leader in Slovenian
First-Grade Elementary School Readers
in Socialist Yugoslavia*

Summary

The analysis of Slovenian first-grade elementary school readers reveals how educational materials were embedded within the broader ideological and pedagogical framework of the postwar period and how their content, language, and visual elements contributed to the formation of collective socialist consciousness and loyalty to the new state and its leader. In all eight readers analyzed, the figure of Josip Broz Tito appears multiple times and in various contexts, consistently present both textually and visually, except in the last reader, where he is mentioned only. Notably, there are no instances in which he is depicted solely through images without accompanying text, which highlights the key role of verbal narration, explanation, and emotionally charged storytelling in shaping his representation. The study illustrates the diverse strategies employed by textbook authors to construct an almost mythological image of the leader. Through the choice of expressions, emotionally laden language, moral exemplars, and allegorical stories, Tito is depicted as a courageous, selfless, and determined leader with a clear vision, while simultaneously being portrayed as warm, approachable, and caring toward people. Idealized illustrations depicting him among children, workers, or Partisans complement the textual narrative and emphasize his proximity and concern for the populace. The analysis also reveals a gradual weakening of ideological content over time as readers become more temporally distant from World War II. Earlier editions emphasize the national liberation struggle, revolution, and Tito's role as a liberator and guide, whereas later editions shift toward more general moral, educational, and societal themes. Nevertheless, Tito is consistently portrayed in a highly positive light, fostering a sense of closeness and identification among pupils. The texts do not merely express individual feelings of admiration but establish collective emotional identification. Readers who perceive themselves as part of the community are drawn into a dynamic

of gratitude, pride, and veneration of the leader. This collective dimension carries a strong pedagogical effect, shaping children's sense of duty and conveying the idea that love for and gratitude toward the leader are natural and morally appropriate. The article thus provides insight into the role of school education in shaping children's political and cultural identity, as well as the mechanisms through which school discourse reinforced the political legitimacy of the system. The findings indicate that, alongside their educational function, readers also served a propagandistic role, with long-term consequences for the ideological and normative formation of multiple generations.